

P R O J E K T K O N S E R W A T O R S K I

PRGRAM PRAC KONSERWATORSKICH I RESTAURATORSKICH

ELEWACJA PÓŁNOCNA

POŁUDNIOWEGO SKRZYDŁA

Z A M K U K R Z Y Ż A C K I E G O

W MIEJSCOWOŚCI ZAMEK BIERZGŁOWSKI

OPRACOWANIE: KONSERWACJA DZIEŁ SZTUKI

KATARZYNA POLAK

ul. Małeckiego 13 m4

60-707 Poznań

Autorzy opracowania: Korneliusz Kuczykowski, Katarzyna Polak, Karolina Witkowska

TORUŃ 2015

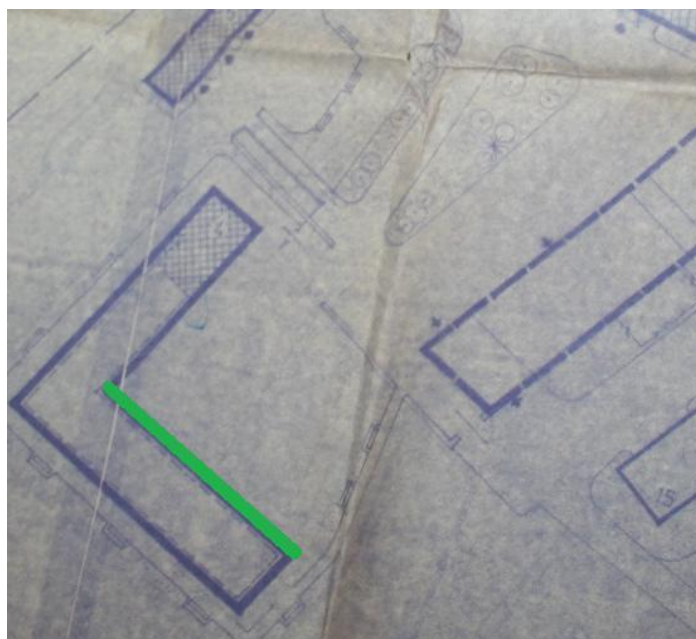
ZAWARTOŚĆ OPRACOWANIA

I. WSTĘP

- Obiekt jest wpisany do rejestru zabytków, w księdze rejestru A pod numerem: A/575
- **Adres:** Zamek Bierzgłowski, ul. Jagiellońska 2, 87-152 Łubianka, nieruchomość ujawniona w księdze wieczystej KW w Sądzie Rejonowym w Toruniu T01/00032039/5
- **Właściciel:** Diecezja Toruńska, obecnie użytkowany przez Diecezjalne Centrum Kultury Zamek Bierzgłowski
- **autorzy opracowania:** Korneliusz Kuczykowski, Katarzyna Polak, Karolina Witkowska

II. ZAKRES OPRACOWANIA

Projekt konserwatorski dotyczy północnej elewacji południowego skrzydła zamku głównego.

Lokalizacji elewacji na planie zagospodarowania

III. HISTORIA

Zamek krzyżacki zbudowano w latach 1270-1305. Składał się z zamku głównego wzniesionego na planie czworoboku z dwoma prostokątnymi do siebie skrzydłami pd. i zach. oraz z przedzamcza. Zamek właściwy, na planie nieregularnego czworoboku, oddzielały od przedzamcza podwójne mury i szeroka mokra fosa. W skrzydle północno-zachodnim zamku znajdował się kapitułarz i refektarz, a w skrzydle południowo-zachodnim budynek mieszkalny komtura i rycerzy zakonnych. Stronę pn. i wsch. zamykał mur obwodowy, który w 2/3 zbudowany był z głazów narzutowych a w wyższych partiach z cegły. W murze północno-zachodnim umieszczono bramę wjazdową z przedzamcza. Przedzamcze otaczały mury, a od północy i wschodu również fosy z mostem prowadzącym do wieży bramnej. Przedzamcze od zamku oddzielała mokra fosa. Wieża bramna prowadząca na przedzamcze w dolnych partiach o układzie gotyckim z XIV wieku w górnych z około 1860 roku. Główne elementy zamku są zachowane w niezmienionej formie. Zachował się między innymi przebudowany zamek górny oraz brama wjazdowa z portalem a także fragmenty murów przedzamcza z wieżą bramną.

Zamek murowany został zbudowany w miejscu pruskiego grodu należącego do rycerza Pipina, zdobytego przez Krzyżaków w 1232 roku. W latach 1386 - 1416 wymieniany, jako folwark komturstwa bierzgłowskiego Kronika Piotra z Dusburga wspomina o oblężeniu tego grodu przez Litwinów pod wodzą Trojnata, jednak nie określa dokładnie daty tego wydarzenia. Przyjmuje się, że miało to miejsce w 1263 roku. Nie wiadomo także czy nie były już częściowo wzniesione mury obwodowe. O gród toczyły się walki już wcześniej. Krzyżacy zdobyli go prawdopodobnie w 1236 roku podczas walk z pruskim wodzem Pipinem. Biorąc pod uwagę, że podczas wspomnianego oblężenia zamek miał już częściowo mury, przyjąć można, że wznoszony był od około 1260 roku. Jego rozbudowa rozpoczęła się w 1270 roku, kiedy to na zamku osiadł krzyżacki komtur Arnold Kropf, który swój urząd piastował do 1276 roku. W 1271 roku zamek przeżył kolejne oblężenie, tym razem przez Jąćwiegów pod wodzą Skomanda i Dziwana. Do 1415 roku zamek był siedzibą konwentu, jednak o ile wcześniej jego znaczenie administracyjne oraz militarne było bardzo duże, o tyle już pod koniec XIV

stulecia bliskość Torunia oraz jego ciągły rozwój przyćmiły rangę Bierzgłowa. W 1410 roku, podczas wyprawy Jagiełły przeciwko Krzyżakom, zamek bierzgłowski, jak i wiele innych, nie oparł się wojskom polskim. Jednak krótko pozostał w rękach króla, gdyż po pokoju toruńskim w 1411 roku wrócił w granice państwa krzyżackiego. 19 czerwca 1415 roku władze zakonne rozwiązały komturę bierzgłowską, dzieląc jej tereny pomiędzy toruńską i nieszawską, a część majątku oddając wójtowi krzyżackiemu w Pieniu. Jako ostatniego komtura bierzgłowskiego dokumenty wymieniają Engelharda Kirsau. Po rozwiązaniu komturii w zamku bierzgłowskim pozostał jedynie zarządca krzyżacki. Podczas wojny trzynastoletniej w lutym w 1454 roku zamek został zajęty przez wojska Związku Pruskiego. Kiedy klęska pod Chojnicami zagroziła ponownym jego przejęciem przez Krzyżaków, Kazimierz Jagiellończyk postanowił zburzyć zamek. Z niewiadomych przyczyn nie wykonano jednak tego rozkazu, zamek stał się niedługo potem na siedzibą administracyjną prokuratora krzyżackiego. W końcu wojny trzynastoletniej w 1466 roku zamek na stałe znalazł się już w rękach polskich. Za zasługi wojenne otrzymał go Jan Czigenhalz. Osiem lat później zamek został wykupiony przez rajców toruńskich, a w 1520 roku stał się własnością miasta Torunia z prawem dziedziczenia w zamian za oddany królowi Zygmuntovi I zamek w Świeciu. W 1522 roku dotknął jego budynki pierwszy z większych pożarów. W 1570 roku nastąpiła egzekucja królewskich dóbr, do czego król wobec oporu mieszczan musiał użyć siły. Dożywotnim starostą na zamku został wyznaczony Jan Oleski z Ostrowitego, jednak już dwa lata później mieszczanie zajęli go, spłacając sumą 7500 złotych następców Oleskiego. Kolejne wielkie pożary w roku 1580 i 1590 poważnie zniszczyły zamek. W końcu XVII wieku był w ruinie i biorąc pod uwagę, że nie ma wzmianek o odbudowie po owych pożarach, przyjąć można, że trwała ona wtedy już od wieku. W 1724 roku dzierżawca zabudowań mieszkał w domku wzniesionym w międzymurzu. W 1769 roku miała tu miejsce bitwa między konfederatami barskimi, zajmującymi zamek a wojskami rosyjskimi wspieranymi mieszczanami toruńskimi. Zarówno ta bitwa, jak i kolejny pożar, który dotknął zabudowania w 1782 roku, dopełniły dzieła zniszczenia. W 1840 roku zamek przeszedł w ręce prywatnego właściciela, który w 1860 roku odbudował skrzydło południowo-zachodnie i wieżę bramną. W 1903 roku dobra bierzgłowskie wykupił rząd pruski. 3 listopada 1908 roku wybuchł w odbudowanych budynkach kolejny dotkliwy pożar, który zniszczył pokrycie dachowe. W 1911 roku

przeprowadzono rekonstrukcję według projektu Conrada Steinbrechta. W 1929 roku zamek zostaje wydzierżawiony przez bpa chełmińskiego Stanisława Wojciecha Okoniewskiego, który w 1933 roku kupił go na potrzeby diecezji. W 1936 r. w obecności prymasa Augusta Hlonda, wojewody Władysława Raczkiewicza, generałów Bortnowskiego i Thomee, a także prezydenta Torunia - Leona Raszei dokonano na terenie zamku otwarcia Domu Rekolekcyjnego. Od 1945 roku do 1992 roku zamek mieścił Zakład Opieki Społecznej.

Po odzyskaniu obiektu przez Kurię Toruńską w 1992 roku, rozpoczął się remont trwający z przerwami do chwili obecnej. Remont Zamku Górnego ukończono w sierpniu 2001 roku, a już od 1 września rozpoczęło działalność Diecezjalne Centrum Kultury.

Skrzydło południowe zamku przeszło kapitalny remont, w latach w ramach którego przebudowano i wyremontowano wnętrza i nadbudowano w konstrukcji szkieletowej piętro w obrębie poddasza tego skrzydła.

IV. OPIS

Elewacja północna skrzydła południowego ma kompozycję symetryczną. Jest dziewięcioosiowa, dwukondygnacyjna (z trzecią kondygnacją dodaną w latach 90. XX wieku). Na osi głównej znajduje się znacznie wyższy, trzykondygnacyjny, ryzalit zwieńczony szczytem schodkowym, mieszczący główne wejście do budynku.

Strefa przyziemia zaakcentowana została przez wysunięcie do przodu lica muru, który rozczłonkowano czterema arkadami przyściennymi znajdującymi się na osiach. Płytkie arkady wypełnione są przez ostrołucznie zakończone otwory okienne. Otworom okiennym przyziemia odpowiadają znacznie wyższe, również zakończone łukiem ostrym, otwory okienne pierwszego piętra. Podział poziomy pomiędzy pierwszą a drugą kondygnacją podkreśla w zwieńczeniu ściany przyziemia fryz z cegieł ułożonych rębem skośnym. Zwieńczenie elewacji (w formie pochodzącej z 1860 roku) stanowi gzyms ceglany, nad którym znajduje się dach pulpitowy (pierwotnie zapewne połączyć dachu dwuspadowego) pokryty dachówką. Podziały pionowe elewacji, prócz okien wyznaczających osie, wprowadzają trzy szkarpy umieszczone po środku pól

międzyokiennych. Szkarpy posiadają uskoki na poziomie fryzu i sięgają niemal pod gzyms wieńczący.

Pierwsza i druga kondygnacja ryzalitu zakomponowana została identycznie jak opisana wyżej elewacja, jednak arkada została przepruta i zamknięta wrotami z furtką. Na trzeciej kondygnacji ryzalitu umieszczono, podobnie jak na drugiej, tej samej szerokości, lecz niższy, otwór okienny zamknięty łukiem ostrym. W polu szczytu zaś znajduje się oculus.

Obecna elewacja w całości ukształtowana jest z cegły nowożytniej. Trudno stwierdzić czy forma architektoniczna powtarza formę średniowieczną.

V. TECHNIKA WYKONANIA

Na podstawie oględzin można stwierdzić, że elewacja wykonana jest z cegły o wymiarach współczesnych.

Cegły murowane są prawdopodobnie na zaprawie wapiennej. W kondygnacji przyziemia spoinowane na powierzchni różnymi zaprawami współczesnymi z dużą zawartością cementu.

VI. STAN ZACHOWANIA

Stan zachowania elewacji jest dalece niezadawalający.

Lico całego muru średniowiecznego zostało prawdopodobnie w całości wymienione przy zastosowaniu nowej cegły produkowanej maszynowo, o wymiarach znacznie mniejszych niż w przypadku cegły produkowanej ręcznie.

W związku z działaniem szeregu czynników wynikających zarówno z właściwości i budowy oryginalnych oraz wtórnych materiałów budowlanych, jaki i długotrwałego oddziaływania zmiennych warunków atmosferycznych, na elewacji zaobserwować można liczne objawy zniszczeń. Powierzchnia muru jest w całości pokryta szarocznymi nawarstwieniami o różnej intensywności i grubości. Ponadto, w wielu miejscach, szczególnie w narażonych na zawilgocenie (powierzchnie poziome, gzymsy, daszki pulpitarne) zaobserwować można nawarstwienia mikrobiologiczne. Na powierzchni muru odnajdujemy również zachłapania smołą (np. po prawej stronie od

ryzalitu) i białe plamy będące najprawdopodobniej efektem wypłukiwania się zaprawy i jej zaciekania, głównie w strefie pod gzymsem koronującym. W związku z powyższym w górnych partiach spoiny są wypłukane, co umożliwia wodzie penetrację w głąb muru. Stałe zawilgocenie naraża substancję zabytkową na destrukcyjne działanie mrozu, soli rozpuszczalnych w wodzie i mikroorganizmów, a dalej prowadzi do jej strukturalnego osłabienia. Intensywne działanie czynników niszczących doprowadziło do odspojenia i utraty wielu elementów elewacji, jak cegły z daszków pulpityowych szkarp, fragmenty fryzu. W strukturze muru widoczne są również oznaki strukturalnego osłabienia muru: liczne spękania zauważalne na elewacji ryzalitu. W obszarze przyziemia ryzalitu zaobserwować również można efekt działania soli rozpuszczalnych w wodzie w postaci silnie spękanych (mikrospękania), pudrujących się cegieł. Sole mogły przemieścić się na drodze kapilarnego podciągania z gruntu, lecz bardziej prawdopodobne jest, że pochodzą z zaprawy cementowej, którą uzupełniono spoiny w całej strefie przyziemia. W związku z powyższym i nieodpowiednimi właściwościami zapraw cementowych w stosunku do ceramiki porowatej są one przyczyną niszczenia najpierw cegieł zlokalizowanych przy licu, a później całego muru. Na podstawie oględzin stwierdzono, że na murze znajdują się 3-4 rodzaje zapraw spoinujących, co świadczy o wielokrotnie przeprowadzanych naprawach.

Niestety, materiały, których użyto do napraw i uzupełnień są przyczyną nieustanego pogłębiania się opisanych wyżej zniszczeń elewacji, ponadto zabrudzenie lica muru i jego nieestetyczne wykończenie (spoina prócz nieodpowiednich właściwości ma niewłaściwy kolor, niejednokrotnie została niestarannie założona) uniemożliwiają prawidłowy odbiór estetyczny zabytku.

VII. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

A. PRACE WSTĘPNE.

1. Dokumentacja fotograficzna stanu zachowania.
2. Ocena zawartości soli rozpuszczalnych w ceglach i głębszych partiach zapraw w obrębie przyziemia - na ościeżach portalu.
3. Identyfikacja materiałów budowlanych - analizy cegieł i historycznych zapraw w celu określenia nasiąkliwości i składu.

B. PRACE KONSERWATORSKIE I RESTAURATORSKIE

1. Usunięcie zapraw ze spoin. Proponuje się usunięcie wszystkich zapraw zidentyfikowanych na podstawie cech makroskopowych jako zaprawy cementowe za wyjątkiem zapraw w obrębie tych parapetów, gdzie są dobrze zachowane. Usuwanie należy prowadzić ostrożnie, aby ze względu na spodziewaną dużą twardość zapraw nie uszkodzić krawędzi cegieł.
2. Usunięcie zdeintegrowanych zapraw ze spoin na drugiej kondygnacji.
3. Dezynfekcja powierzchni cegieł
4. Przegląd nakryw i parapetów pod kątem stabilności i przemurowanie obluzowanych cegieł.
5. Ostrożne oczyszczenie powierzchni wodą od ciśnieniem
6. Doczyszczenie powierzchni muru w miejscach widocznych jasnych depozytów soli przy pomocy mikropiaskarki i dobranego ścierniwa.
7. Doczyszczenie w miejscach nawarstwień żelazistych roztworem 3-5% HF z zachowaniem wymaganych środków ostrożności.
8. Usunięcie soli rozpuszczalnych ze struktury cegieł w ościeżach portalu. Ze względu na rodzaj cegieł zaleca się zastosowanie okładu z pulpy celulozowej z bentonitem i piaskiem.
9. Przeszycie spękań ściany z zastosowaniem prętów ze stali nierdzewnej.
10. Uzupełnienie ubytków w ceglach zaprawą mineralną barwioną w masie o właściwościach zbliżonych do ceramiki (zaprawa wapienno-cementowa, kruszywo kwarcowe, pigmenty mineralne).
11. Uzupełnienie ubytków zaprawy w spoinach zaprawą mineralną na bazie wapna, o teksturze, strukturze i kolorze zbliżonych do oryginalnych zapraw.
12. Scalenie kolorystyczne powierzchni farbami mineralnymi.
13. Hydrofobizacja powierzchni muru.
14. Oczyszczenie powierzchni elementów stalowych z produktów korozji i powłok malarskich.
15. Zabezpieczenie powierzchni metalu farbą antykorozyjną (np. Temadur)
16. Pomalowanie farbą nawierzchniową w kolorze czarnym z wykończeniem półmatowym – np. Temabond.

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Widok zamku z lotu ptaka.

Fot. nr 1. Wschodnia część elewacji.

Fot. nr 2. Zbliżenie na jedno przęsło elewacji. Widoczna różnica w wyglądzie przyziemia i wyższej części.

Fot. nr 3. Zachodnia część elewacji wraz z ryzalitem środkowym.

Fot. nr 4. Widok fragmentu skrzydła zachodniego elewacji.

Fot. nr 5. Zniszczenia w sąsiedztwie muru kurtynowego na wschodnim skraju elewacji.

Fot. nr 6. Górna kondygnacja wschodniej części elewacji. Widoczne głębokie ubytki zaprawy w spoinach.

Fot. nr 7. Zbliżenie powierzchni muru - widoczny stopień zniszczenia zaprawy w spoinach na drugiej kondygnacji,

Fot. nr 8. Zbliżenie powierzchni lizeny z widocznym zniszczeniem parapetu i głębokimi ubytkami zaprawy.

